

Februari 2010

De discursieve kracht van het
begrip 'allochtoon'

POLIARGUS

PIETER-PAUL VERHAEGHE

Poliargus paper No 2010/02

“De mensen die ze allochtonen noemen, denken de hele dag na over wat het betekent om te horen bij de mensen die ze allochtonen noemen. Bij iedere sociale interactie worden ze eraan herinnerd dat dit niet hun land is”.

Robert Vuistje, Alleen maar nette mensen, 2008¹.

De voorbije decennia hebben etnische minderheden verschillende namen gekregen. Gaande van ‘gastarbeider’ en ‘vreemdeling’ in de jaren 60 en 70, ‘migrant’ in de jaren 80, tot het meer recente ‘allochtoon’ vanaf de jaren 90. De centrale stelling in dit essay is dat deze begrippen telkens de symbolische uitingen zijn van een bepaald politiek-ideologisch paradigma. De momenteel dominante term ‘allochtoon’ weerspiegelt een culturalistisch verhaal dat ideologisch om verschillende redenen problematisch is. In dit essay overlopen we eerst de verschillende fasen in het discours over etnische minderheden. Vervolgens wordt er een voorzichtige poging ondernomen tot het formuleren van een nieuw vocabularium dat door links gebruikt kan worden.

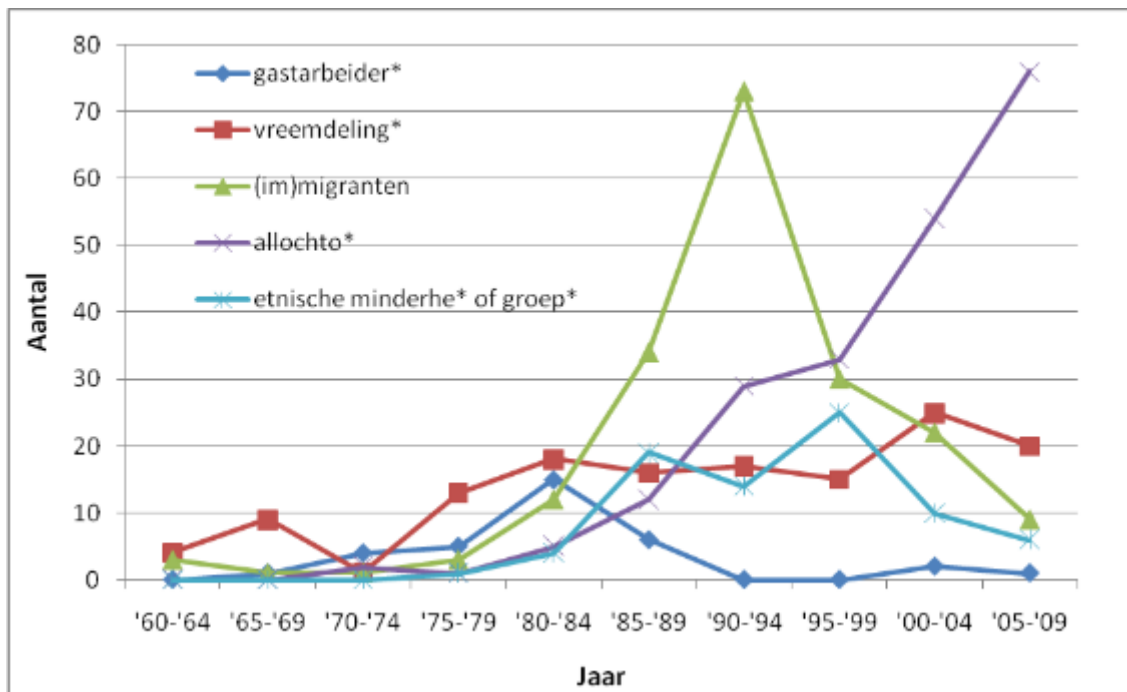
De populariteit van de deze begrippen wordt in dit essay geïllustreerd aan de hand van de titels van boeken en dissertaties in de UGent-bibliografie (figuur 1). De assumptie hierbij is dat het gebruik van een specifiek begrip voor etnisch minderheden in een titel, de discursieve dominantie van dat begrip in de maatschappij weerspiegelt. Deze methode is uiteraard niet perfect en zou uitgebreid moeten worden naar een analyse van de titels van kranten, weekbladen, blogberichten... Niettemin ben ik er van overtuigd dat de resultaten van een meer uitgebreide analyse niet erg sterk zouden afwijken van onderstaande figuur. Enerzijds zouden de trends zich vroeger manifesteren, aangezien wetenschappelijk onderzoek steeds wat op het maatschappelijke debat achterloopt. Anderzijds zou de populariteit van het begrip ‘vreemdelingen’ vanaf de jaren 80 meer afzakken. De blijvende populariteit van dit begrip in de academische bibliografie wordt echter veroorzaakt door het juridische gebruik ervan in de Rechtsgeleerdheid.

De ‘gastarbeider’ en ‘vreemdeling’ in het economische verhaal

Tot het begin van de jaren 80 waren ‘gastarbeider’ en ‘vreemdeling’ de modewoorden om het over etnische minderheden te hebben. Zoals uit het woord ‘gastarbeider’ reeds blijkt, fungeerden deze begrippen binnen een breder economisch verhaal. Vanaf 1936 voerde de Belgische regering op uitdrukkelijke vraag van de werkgevers een conjunctureel tewerkstellingsbeleid: aantrekken van goedkope vreemdelingen tijdens de hoogconjunctuur; stopzetten van de immigratie en/of uitwijzingen bij stijgende werkloosheid². Op die manier werd een ‘secundaire arbeidsmarkt’ gecreëerd die gekenmerkt wordt door lage lonen, hoge werkinstabiliteit, en/of zwaar en gevaarlijk

werk. Het is dan ook duidelijk dat het economische verhaal waarin de etnische minderheden mochten meespelen een liberaal verhaal was. In deze context komt het woord 'gast-arbeider' uiteraard bijzonder cynisch over. Het noopte de Leuvense Prof. Emer. Albert Martens er toe om de Belgische vreemdelingen 'wegwerparbeiders' te noemen.

Figuur 1. Aantal boeken en dissertaties in de UGent-bibliografie met in de titel begrippen die verwijzen naar etnische minderheden

De 'migrant' in het demografische verhaal

Vanaf de tweede helft van de jaren 70 ontstond een nieuwe situatie. Enerzijds kwamen steeds meer 'gastarbeiders' door de economische crisis en de deïndustrialisatie zonder werk te zitten, anderzijds werd het duidelijk dat de 'gasten' niet van plan waren om onmiddellijk terug te keren. Na de officiële stop van de arbeidsmigratie in 1974 ging de immigratie bovendien verder in de vorm van gezinshereniging en huwelijksmigratie³. Door deze ontwikkelingen werden de etnische minderheden niet langer als 'gastarbeiders' beschouwd. Het nieuwe maatschappelijke modewoord werd in de jaren 80 'migranten'. Ook in wetenschappelijke kringen vierde dit begrip hoogtij tot het begin van de jaren 90 (zie figuur 1). In deze fase werden de etnische minderheden voor het eerst als een socio-demografisch gegeven beschouwd, zijnde het resultaat van migratiestromen en huwelijken. De focus van het beleid kwam te liggen op onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg, de ondersteuning van het verenigingsleven, en het taalonderricht⁴.

De 'allochtoon' in het culturalistische verhaal

Begin jaren 90 kende het discours omtrent etnische minderheden echter een drastische ommekeer. Geconfronteerd met de in België geboren kinderen van migranten (de zogenaamde tweede generatie) kon het begrip 'migrant' niet langer gebruikt worden. Het dominante begrip werd 'allochtoon', wat letterlijk 'niet van deze grond' betekent. Er is echter meer aan de hand.

Een belangrijk onderscheid moet eerst gemaakt worden tussen 'allochtoon' als een officieel of wetenschappelijk begrip enerzijds en 'allochtoon' als een populair en algemeen label anderzijds⁵. In het eerste geval wordt een 'allochtoon' gedefinieerd als 'een persoon die achtergesteld is omwille van zijn afkomst of herkomst'. De achtergestelde status is hier dus het belangrijkste criterium ter afbakening. In het tweede geval wordt een 'allochtoon' gedefinieerd als 'van vreemde afkomst'. Vreemd betekent hier echter niet 'buiten België', maar wordt beperkt tot 'buiten West-Europa' en zelfs tot een bepaald deel van de ontwikkelingslanden. Het criterium hier is dus afkomst, bepaald door het eigen geboorteland of dat van de ouders of grootouders. Op die manier kan men ook de 'tweede generatie' en 'derde generatie' etnische minderheden als 'allochtonen' labelen⁶.

De hamvraag is nu wat precies bepaalt of iemand 'van vreemde afkomst' is of niet. Chinezen en Amerikanen worden immers in het populaire taalgebruik maar zelden als 'allochtonen' beschouwd. Het label 'van vreemde afkomst' is dus iets arbitrair. Het antwoord vindt men in het culturalisme. Culturalisme is een nieuwe vorm van racisme waarbij mensen niet langer geclassificeerd worden in functie van ras of huidskleur, maar in culturele termen⁷. 'Van vreemde afkomst' betekent in deze context dus het niet hebben van de 'Vlaamse cultuur', wat dit ook mag betekenen. Het begrip 'allochtoon' kan bijgevolg niet los gezien worden van hoe Vlaanderen over zichzelf wil denken. Het begrip kadert binnen de constructie van een Vlaamse identiteit en wat de 'allochtoon' ook doet of denkt, hij/zij zal altijd als de radicaal andere van deze identiteit beschouwd worden. Het begrip 'allochtoon' wordt met andere woorden zodanig geconstrueerd dat het etnische minderheden per definitie van de Vlaamse cultuur uitsluit. De term moet dus gezien worden binnen een culturalistisch verhaal van nationale verbeelding.

Het begrip 'allochtoon' in de populaire betekenis van het woord heeft bovendien een negatieve connotatie om twee redenen. Ten eerste omdat het gedefinieerd wordt in culturele termen, waarbij de 'allochtoon' de radicale andere is van de goede 'Vlaming'. Maar ten tweede ook omdat een 'allochtoon' in de officiële en wetenschappelijke betekenis van het woord gedefinieerd wordt in termen van achterstelling⁸. Vaak goedbedoelde beleidsacties of onderzoeksdoelstellingen leiden er op die manier toe dat 'allochtonen' negatief in het nieuws komen in termen van werkloosheid, schoolmoeheid, kansarmoede, criminaliteit... Deze negatieve betekeniscluster leidt op zijn beurt tot verdere discriminatie en achterstelling. Vandaar de discursieve kracht van het begrip 'allochtoon'.

Achter het begrip 'allochtoon' zit dus een politiek-ideologisch paradigma, het culturalisme, dat omwille van verschillende redenen problematisch is⁹. Ten eerste wordt een bepaalde cultuur volgens het culturalisme herleid tot een bepaalde essentie. Zowel de 'Vlaamse' als 'allochtone' cultuur kunnen dan gevat worden door een aantal dominante waarden en gedragspatronen. Alle verschillen *binnen* een cultuur worden hierbij onder de mat geveegd. De essentialistische cultuur wordt bovendien als iets statisch beschouwd. 'Allochtonen' kunnen in dit discours bijvoorbeeld perfect de 'eigen' cultuur behouden over verschillende generaties heen. Cultuur wordt hierdoor niet langer gezien als een sociale constructie.

Ten tweede is er sprake van wat Schinkel 'productieve eenzijdigheden' noemt: voor het beoordelen van de verschillende culturen worden er twee maten en twee gewichten gebruikt, waarbij de 'eigen' cultuur er uiteraard steeds beter uitkomt. Een goed voorbeeld hiervan is religie. Volgens het dominante discours is Vlaanderen een gesecculariseerd land met een strikte scheiding tussen Kerk en staat. Hiertegenover staat dan de 'allochtone' cultuur waar de islam nog steeds de scepter zwaait. Hierbij vergeet men blijkbaar dat de officiële godsdiensten in België nog steeds gesubsidieerd worden door de staat, dat de grootste politieke formatie in Vlaanderen een christelijke partij is, en dat het katholieke onderwijsnet ook door de overheid gefinancierd wordt. Maar wanneer er islamitische scholen opgericht worden, dan is dit volgens het dominante discours een uitdrukking van islamfanatisme.

Ten derde beschouwt het culturalisme de essentialistische cultuur als dé ultieme verklaring voor alles. Verschillen in criminaliteit, onderwijsprestaties, het gebruik van scanners in ziekenhuizen... alles wordt verklaard vanuit cultuur. Cultuur is op die manier niet langer een beschrijvend instrument, maar een politiek-ideologisch concept. Er zijn inderdaad culturele verschillen en deze bestuderen kan bijdragen tot een beter inzicht in een bepaald probleem. Maar ze als ultieme verklaring voor alles beschouwen doet de waarheid geweld aan.

Ten slotte leidt de uitdrukkelijke focus op cultuur de aandacht af van onderliggende structuren. Cultuur is een gegeven dat dagdagelijks geconstrueerd wordt door mensen, instellingen en structuren. Hierdoor is een bepaalde 'cultuur' eigenlijk het resultaat van onderliggende machtsstructuren. Door het echter constant over cultuur aan de oppervlakte te hebben, worden deze structuren niet langer kritisch bevraagd. Sociale ongelijkheden, de opbouw van onze samenleving, politieke tegenstellingen... worden hierdoor verdoezeld. Dat laatste blijkt ondermeer uit de linkse recuperatie van het culturalistische verhaal (zie later).

Dispensatie van etniciteit?

Soms hoort men etnische minderheden zich afvragen wat ze in godsnaam nog moeten doen om niet langer als etnische minderheid beschouwd te worden. Velen van hen zijn in België geboren, hebben werk, spreken perfect het lokale dialect, supporteren voor de plaatselijke voetbalploeg, stemmen voor één van de klassieke partijen... waarom worden ze dan nog als 'allochtonen' beschouwd? Wordt het geen tijd dat er dispensatie van etniciteit verleend wordt? En dat ze met andere woorden gewoon als Gentenaars, Brusselaars of Vlamingen beschouwd worden? Op die manier worden ze immers opgenomen in de Vlaamse of Belgische nationale verbeelding en dragen ze niet langer de negatieve gevolgen van het label 'allochtoon'.

Er zijn minstens drie argumenten waarom we beter een specifieke term voor etnische minderheden hebben. Ten eerste gaat etniciteit deels ook over identiteit en geschiedenis. Iedereen heeft recht op de erkenning van zijn/haar identiteit. Vandaar dat een specifieke term voor etnische minderheden moet kunnen. Belangrijke voorwaarden hierbij zijn evenwel dat dit begrip geen negatieve connotatie heeft, dat het niet per definitie een andere (lees: Vlaamse) identiteit uitsluit, en dat iedereen de macht heeft om zelf zijn/haar identiteit of geschiedenis te construeren. Een tweede argument contra het afschaffen van een specifiek begrip voor etnische minderheden is dat het een ondermijning zou vormen van een structureel doelgroepenbeleid¹⁰. Wanneer etnische minderheden discursief onzichtbaar zouden worden, dan wordt het erg moeilijk om er een beleid op af te stemmen. Om een goed beleid te kunnen voeren moet men in groepen durven denken en niet in liberale termen van individuele burgers. Ten slotte is het belangrijk om nog steeds in termen van etniciteit te durven denken teneinde racisme en discriminatie te kunnen detecteren.

Naar een tweeledig discours

De vraag werpt zich dan ook op welke termen er dan wel gehanteerd moeten worden. Het is een vraag die vooral links Vlaanderen zich zou moeten stellen. Reeds zeer vroeg heeft links immers het culturalistische discours kritiekloos overgenomen¹¹. Midden jaren 90 pleitte Louis Tobback al voor een 'flinks' discours¹². Vervolgens sloegen de linkse opiniemakers bij het begin van de eeuwwisseling een mea culpa. Yves Desmet vond het noodzakelijk om het over 'kut-Marokkaantjes' te hebben, en Paul Scheffer sprak over het 'multiculturele drama'¹³. Men kan argumenteren dat het de verdienste van deze auteurs is geweest dat ze met hun artikels de knuppel in het linkse hoederhok gesmeten hebben. Ze doorbraken een ongemakkelijk stilzwijgen binnen linkse middens over allerhande problemen die de migratie met zich meebracht. Helaas formuleerden ze niet meteen een waardig links alternatief. Integendeel, vele kenmerken van het culturalistische betoog, werden blindelings overgenomen, inclusief het problematische begrip 'allochtoon'.

Gezien bovenstaande analyse pleit ik ervoor dat links een tweeledig discours hanteert. Op structureel vlak een discours waar etnische minderheden beschouwd worden als sociaal-economische lotgenoten. In het structurele discours wordt er dus dispensatie van etniciteit verleend. Er wordt niet langer meer gesproken van 'allochtonen' of 'immigranten', maar van 'arbeiders', 'bedienden' of 'werklozen'. Op cultureel vlak verdedig ik dan weer een discours waar mensen meerdere identiteiten tegelijk kunnen hebben. In lijn met 'Afro-Americans' spreken we dan van 'Marokkaanse-Vlamingen' of 'Turkse-Gentenaars'. In het culturele discours erkennen we dus de geschiedenis en de identiteit van etnische minderheden, zonder ze per definitie uit de nationale beeldvorming uit te sluiten. Bovendien zal een doelgroepenbeleid op die manier meer accuraat te werk kunnen gaan, doordat de etnische minderheden ditmaal niet allemaal op één hoop gesmeten worden onder de containerterm 'allochtonen'. Impliceert dit culturele discours dat ook links het over de Vlaamse cultuur moet hebben? Ja. De strijd met rechts rond cultuur en identiteit moet immers dringend aangegaan worden¹⁴. Hierbij moet er gestreefd worden naar een Vlaamse/Belgische cultuurconstructie die insluit in plaats van uitsluit. Met andere woorden, een cultuur waarin mensen met een andere afkomst ook een plaats hebben.

Door de geschiedenis heen hebben etnische minderheden in België achtereenvolgens in een economisch, demografisch, en cultureel verhaal gefigureerd. Met bovenstaand tweeledig discours kan de cirkel echter rondgemaakt worden. Tegelijkertijd gaan we terug naar een (ditmaal links) economisch discours, zonder het (ditmaal inclusieve) culturele verhaal te verwaarlozen.

Eindnoten

1 Vuistje, R. (2008). *Alleen maar nette mensen*. Nijgh & Van Ditmar.

2 Martens, A. (1973). *25 jaar wegwerparbeiders. Het Belgische immigratiebeleid na 1945*. Sociologisch onderzoeksinstituut KU Leuven.

Aerts, M. & Martens, A. (1978). *Gastarbeider. Lotgenoot en landgenoot?* Leuven: Kritak.

Vlaamse Overheid. *Een terugblik in vogelvlucht*. Geraadpleegd op:

<http://www.binnenland.vlaanderen.be/integratiebeleid/documentatie/terugblik%20in%20vogelvlucht.pdf>

3 Lievens, J. (2000). The third wave of immigration from Turkey and Morocco: determinants and characteristics. In: R. Lesthaeghe (ed.). *Communities and generations: Turkish and Moroccan populations in Belgium*. (pp. 95-128). VUB Press.

4 Vlaamse Overheid. *Een terugblik in vogelvlucht*. Geraadpleegd op:

<http://www.binnenland.vlaanderen.be/integratiebeleid/documentatie/terugblik%20in%20vogelvlucht.pdf>

5 Arnaut, K. & Ceuppens, B. (2009). De ondiepe gronden en de vage grenzen van de raciale verbeelding in Vlaanderen. In: K. Arnaut et al. (eds.). *Een leeuw in een kooi. De grenzen van het multiculturele Vlaanderen*. (pp. 28-47). Antwerpen: Meulenhoff-Manteau.

6 Iets wat uiteraard etymologisch incorrect is aangezien deze tweede en derde generatie in België is geboren en dus wel 'van deze grond' is.

- 7 Arnaut, K. et al. (2009). Het gekooide Vlaanderen. Twintig jaar gemist multicultureel debat. In: K. Arnaut et al. (eds.). *Een leeuw in een kooi. De grenzen van het multiculturele Vlaanderen*. (pp. 7-27). Antwerpen: Meulenhoff-Manteau.
- Fadil, N. & Bracke, S. (2009). Sociaaldemocratie en diversiteit: reflecties voor een anti-racistisch 'links-progressief' denkkader. *Samenleving en Politiek* 16 (8), 41-47.
- Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement
- 8 Arnaut, K. & Ceuppens, B. (2009). *o.c.*
- 9 Maly, I. (2009). *De beschavingsmachine*. Berchem: EPO.
- Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.
- 10 Maly, I. (2009). *De beschavingsmachine*. Berchem: EPO. pp. 141-142.
- Lesage, D. & Kaçar, M. (2008). De crisis van links en de multiculturele samenleving. *Oikos* 46 (3), p. 10.
- 11 Zie in dit verband ook:
- Lesage, D. & Kaçar, M. (2008). De crisis van links en de multiculturele samenleving. *Oikos* 46 (3), 4-11.
- Lesage, D. (2009). De crisis van links en het belang van ideologische weerbaarheid. *Samenleving en Politiek* 16 (9), 6-15.
- 12 Elchardus, M. (2009). De Vlaamse sociaaldemocratie en de vreemden: 1987-2009. *Samenleving en Politiek* 16 (9), 49-60.
- 13 DeSmet, Y. (2002). Over kut-Marokkaantjes, hondendrollen en Jean-Marie Le Pen. *De Morgen*, 24 april 2002.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- 14 Zie in dit verband ook Fadil, N. & Bracke, S. (2009). Sociaaldemocratie en diversiteit: reflecties voor een anti-racistisch 'links-progressief' denkkader. *Samenleving en Politiek* 16 (8), 41-47.

Over de auteur(s)

Pieter-Paul Verhaeghe (1984) studeerde geschiedenis (optie Nieuwste Tijden) en sociologie aan de Universiteit Gent. Momenteel werkt hij als doctoraatsbursaal (FWO) aan de Gentse vakgroep Sociologie en aan de Institute for Social Change van de University of Manchester. Zijn doctoraat handelt over de rol van sociaal kapitaal bij de arbeidsmarktparticipatie van etnische minderheden. De auteur schrijft zijn bijdragen in eigen naam.

e-mail: pieterpaul.verhaeghe@poliargus.be

Over Poliargus

Poliargus is een onafhankelijk forum binnen de democratisch socialistische en ecologische beweging. Het forum komt op voor vrijheid, democratie en solidariteit. Het vrijheidsstreven betekent de maximalisatie van levenskansen door het wegwerken van structurele ongelijkheden. Structurele ongelijkheden zijn relatief: sociale groepen hebben minder kansen omdat andere groepen er meer hebben. Structurele bronnen van ongelijkheid zijn in de hedendaagse maatschappij ondermeer sociale klasse, etniciteit, queer, en gender. Echte vrijheid is pas mogelijk bij een vergaande politieke en economische democratisering. Machtsbronnen moeten gedemocratiseerd worden. Het onttrekken van specifieke levensdomeinen aan de liberale marktwerking (decommodificatie) is hiervoor een noodzakelijk middel. Democratisering wordt echter gedragen door solidariteit. Die solidariteit moet zowel met doelrationele (solidariteit werkt beter) als waarderationele (solidariteit is een belangrijke waarde op zich) argumenten verdedigd worden. Om bovenstaande redenen schrijft dit forum zich in de democratisch socialistische en ecologische beweging in.

Vanuit dit ideologische kader streeft dit forum twee concrete doelstellingen na. Enerzijds willen we een constructieve bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat door in te spelen op actuele thema's. Anderzijds willen we de ideologische onderbouw van de brede linkse beweging verstevigen.

Op deze manier wil dit forum de publieke opinie naar links doen opschuiven. Stevig buiten de ideologisch hegemonische lijntjes kleuren is de uitdaging.

Meer info: www.poliargus.be